

15. Vanliggjøringens potensial

Homofili og andre «fundamentale forskjeller»

Tone Hellesund

Sammendrag Med utgangspunkt i lesbiske og homofile ungdommers opplevelse av utenforskap undersøker dette kapittelet *vanlighetens* potensial for inklusjon og eksklusjon. Kategorien «vanlig» er ikke et statisk naturfenomen, men en kulturell kategori som endrer innhold med tid og sted. Dette kapittelet vil diskutere hvilken verdi vanlighet ofte blir tillagt i dag, og hvordan eksklusjonen fra vanligheten ofte skjer gjennom høyst trivielle, og ikke intensjonelle, hverdagslige handlinger.

Nøkkelord homofili | vanlighet | eksklusjon | inklusjon | hverdagsliv

Abstract Based on the experience of exclusion by lesbian and gay youth, this chapter examines the potential for inclusion and exclusion through our understanding of the ordinary. The category “ordinary” is not a static natural phenomenon, but a cultural category that changes content with time and place. This chapter will discuss the values often attached to ordinariness today, and will show how exclusion from ordinariness often takes place through highly trivial, and not intentional, everyday actions.

Keywords homosexuality | ordinariness | exclusion | inclusion | the everyday

«DE HILSER PÅ OSS SOM OM VI SKULLE VÆRE VANLIGE FOLK» – VANLIGGJØRINGENS POTENSIALE

Einar, en mann i 40-årene, har slitt mye med å tørre å leve som den homofile personen han alltid har opplevd seg å være. Han vokste opp i en bygd der det var lite rom for annerledeshet, og der et heteroseksuelt machoideal var det enerådende idealet for mannlighet. Å skulle forsone seg med å være homofil var umulig for

Einar i denne sammenhengen. Han gjorde et dramatisk selvmordsforsøk, før han til slutt klarte å flytte langt hjemmefra, til et helt nytt liv et helt annet sted. Som voksen har han klart å skape seg godt liv. Han er i jobb, han har venner, og han har en samboer som han elsker. Følelsen av å ikke høre til og ikke strekke til, og redselen for å bli ekskludert, sitter imidlertid dypt. Det gjorde sterkt inntrykk på meg som intervjuer da Einar fortalte om naboene som bodde i etasjen over, og takknemlig rapporterte at «de hilser på oss som om vi skulle være vanlige folk». Den anerkjennelsen, bekreftelsen og lettelsen som kan ligge i det å få bli regnet som «vanlige folk», er noe av det dette kapittelet skal handle om.

Kapittelet vil inneholde både en teoretisk gjennomgang av begrepet vanlighet, samt gi eksempler på hvordan man ofte har framstilt og tenkt omkring vanlighet i den norske etterkrigs konteksten. Videre vil jeg synliggjøre noen av de «hverdagslivets marginaliseringsmekanismer» som ofte setter dypere merker i folk enn mer eksplisitt negative konfrontasjoner, og hvordan «vanlighet» på ulike måter kan være en del av fortellingene om dette. Materialet som her blir brukt, stammer fra en undersøkelse om unge homofile og selvmordsforsøk jeg gjorde for en del år siden. Noen av informantene fra denne undersøkelsen hadde opplevd både fysisk vold og verbale angrep som homofile, men det var de dagligdagse marginaliseringsmekanismene, alle de små tegnene, de hevede øyenbrynene, latteren, de nedslåtte blikkene, de stramme leppene, som hadde latt dem forstå at «de homofile» ikke er noe som hører til her i familien vår, i bygda vår, på skolen vår, på fotballaget vårt. Det var disse mekanismene som primært skapte grunnlag for det utenforskapet og den fortvilelsen de følte som ungdommer, og som gav dem en klar beskjed om at de, hvis de valgte å leve som homofile, ville bli skjøvet over i kategorien «de andre», de som for evig er fradømt vanligheten.

Hva kan det bety å bære på karakteristika som gjør at man ikke blir forstått som en «vanlig» person? Hvordan tenker vi i Norge om vanlighet nå for tiden, og hvordan knyttes dette (eventuelt) opp mot likhet og normalitet? I forskningslitteraturen er ordet «normal» i svært mange tilfeller knyttet opp mot ordet norm, og videre opp mot disiplinerings- og normaliseringsmekanismer (Canguilhem, 1978; Foucault, 1999, 2003; Grue, 2016; Hylland Eriksen & Breivik, 2006; Warner, 1999). En rekke forskere har for eksempel vist hvordan statistikk og ideen om det gjennomsnittlige har blitt brukt som en disiplineringsmekanisme (Cryle & Stephens, 2017; Doan, 2017; Hacking, 1990; Igo, 2007). Ordet «normal» blir slik ofte brukt både til å beskrive hvordan ting er, og hvordan de bør være (Hacking, 1990, s. 163).

Selv om det kan argumenteres for at ordene «normal» og «vanlig» har ulike historier og i noen sammenhenger ulike konnotasjoner, så glir de i hverdagslig forståelse ofte over i hverandre. I Norsk akademis ordbok blir «normal» definert som

«gjennomsnittlig; vanlig; alminnelig» (NAOB, 2020). Denne ordboksdefinisjonen viser på en fin måte hvor tett disse ordene nå blir koblet sammen, og hvordan det er glidende overganger mellom dem. I dette kapittelet skriver jeg primært om «vanlighet», men da med en intensjon om å vise hvordan fenomenet og begrepet «vanlig» også uttrykker kulturelle verdier, som igjen er knyttet opp mot normer og normativitet. Begrepet vanlig har også makt til å inkludere eller ekskludere (se også Hellesund et al., 2019).

«Vanlighet» dukket opp som tema i undersøkelsen av unge homofile og selvmordsforsøk. Vanlighet blir tydelig som kulturell verdi for dem som opplever seg utestengt fra den. Vanlighet framstår ellers som en så selvsagt størrelse at den sjelden blir reflektert over – av dem som opplever seg som en del av vanligheten. Dette kapittelet vil derfor forsøke å synliggjøre hvilken verdi vanlighet ofte blir tillagt, og hvordan vanlighet både kan fungere som en eksklusjons- og en inklusjonsmekanisme.

METODE OG MATERIALE

Mine metodiske tilnærminger er hentet fra den svenske kulturanalysen som er egnet til å analysere relasjonen mellom individuelle erfaringer og de kulturelle sammenhengene disse inngår i (Ehn & Löfgren 2002, 2010, Ehn, Löfgren & Wilk 2015). Særlig er kulturanalysen egnet til å avdekke og analysere det som ved første øyekast fremstår som selvsagt, naturlig og normalt, men som ved nærmere undersøkelse kan forstås som kulturelle konstruksjoner og strukturer som legger grunnlaget for våre tanker, handlinger, følelser og opplevelser. Gjennom det hverdagslige og det trivielle kan interessante kulturelle mønstre og forståelser avdekkes. Kulturanalyse utgjør med andre ord en metode for å stille spørsmål ved det selvsagte, og gir verktøy til å belyse kompleksiteten i de ulike kulturelle forståelsene og de individuelle erfaringene. Kulturanalysen anvender gjerne et stort mangfold av ulike kildetyper og perspektiver for å gripe den kulturelle meningen i for eksempel et fenomen som «vanlighet». Dette kalles ofte en brikolasje-metodikk (Ehn, Löfgren & Wilk, 2015, s. 26). Kulturanalysen henter inspirasjon både fra humanistiske og samfunnsvitenskapelige teorier og metoder, og er tungt plantet i en hermeneutisk tradisjon, der forståelse av underliggende kulturell mening står sentralt. Med kulturanalysen og hermeneutikken som tolkningsredskap undersøker jeg vanlighetens betydning i informantintervjuene og i den kulturelle konteksten disse informantfortellingene ble utformet innenfor.

I 2008 gav jeg ut boken *Identitet på liv og død. Marginalitet, homoseksualitet og selvmord*, heretter kalt identitetsundersøkelsen. Materialet til denne boken var

intervjuer, spørsmål og svar til den offentlig finansierte, nettbaserte spørrespalten for ungdom Klara-klok.no,¹ samt diverse TV-programmer og avisartikler. I dette kapittelet vil jeg gjenbruke noe av dette materialet. Det er noe av materialet fra Klara-klok.no samt intervjumaterialet som hovedsakelig vil inngå i analysen, sammen med eksempler som beskriver den norske kulturelle konteksten i en bredere forstand.

Intervjumaterialet består av 12 intervjuer med personer som hadde forsøkt å ta sitt eget liv eller hadde slitt med selvmordstanker i ungdomsårene, og som selv koblet dette til homofili. Informantene ble rekruttert gjennom annonser i tidsskriftet *Blick*, og gjennom snøballmetoden. Informantene kom fra alle landsdeler, og fra både bygder, småbyer og forsteder. Ingen av dem jeg intervjuet, kom fra større byer. Det var seks menn og seks kvinner som ble intervjuet. Informantene var i alderen 18 til 45 år da de ble intervjuet. Intervjuene var løst strukturert rundt en spørreliste, og varte fra en til seks timer, de fleste ca. to timer. En av informantene ble intervjuet to ganger, og flere av informantene sendte tilleggstanke/-opplysninger på e-post i etterkant av intervjuet. Intervjuene er fullstendig aidentifiserte i denne teksten, slik at ingen skal kunne gjenkjenne informantene gjennom intervjusitater eller informantbeskrivelser. Intervjuene ble analysert gjennom gjentatte grundige gjennomganger av lydfiler og transkripsjoner, der materialet ble manuelt kodet gjennom en rekke ulike stikkord, og etter hvert sortert under ulike analytiske overskrifter.

I dette kapittelet har jeg gått inn i intervjumaterialet fra identitetsundersøkelsen gjennom ulike teoretiske tilnærminger til «vanlighet», og gjennom å diskutere eksempler på hvordan «vanlighet» har blitt forstått i Norge i sosialdemokratiets tidsalder. Dette blir videre koblet opp mot teorier om hvordan seksuelle identiteter har blitt konstruert og forstått i det moderne samfunnet. Skeiv teori inngår i, eller er i dialog med, begge disse teoretiske feltene. Kapittelet er også en begrepsundersøkelse, der ulike teoretiske tradisjoner kobles sammen for å utforske begrepet bredest mulig. Det er altså kulturelle forståelser av vanlighet som diskuteres gjennom teori, gjennom eksempler fra den norske kulturelle konteksten og gjennom en analyse av hvorfor det ble opplevd som problematisk å være homofil blant informantene i den ovennevnte undersøkelsen.

1 Klara-klok.no var finansiert av Sosial- og helsedirektoratet og Nordland fylkeskommune og var i drift fram til og med 2016. Den var bemannet med leger, psykologer, sosionomer, helsesøstre, prester, jordmødre og tannleger. Hver eneste dag kom det inn et stort antall spørsmål om bl.a. helse, familieforhold, vekt/slanking og seksualitet. Materialet jeg samlet inn, bestod av ca. 500 spørsmål og 500 svar knyttet til homofili. Klara-klok.no ble 1. januar 2017 erstattet av Ung.no. Denne tjenesten blir driftet av BUFDIR.

JAKTEN PÅ GJENNOMSNIET – VANLIGHETENS VERDI

Min faglige bakgrunn er kulturvitenskap (etnologi), der en av de faglige ambisjonene er å forklare og forstå hvordan vi alle blir formet av, og igjen er med på å forme, kulturen vi lever i. Hvordan skaper og reproducerer vi kulturelle forestillinger gjennom våre daglige interaksjoner? Under en forelesning jeg hadde på psykologi for flere år siden, ble mine forsøk på å vise hvordan hverdagslige marginaliseringsmekanismer kan oppleves av dem som rammes av det, møtt av sterk irritasjon og motstand fra en rekke av studentene. Det er sikkert tilfeldig at dette skjedde på psykologi, men akkurat på denne forelesningen ble stemningen uvanlig opphisset, og studentene argumenterte for at det er naturlig å snakke ut fra det som er vanlig, at man framstiller dette som det normale og naturlige, og at man henter sine eksempler herfra. «Man kan ikke ta hensyn til de som avviker fra normalen hele tiden», mente noen av disse studentene. I denne sammenhengen tror jeg begrepet vanlig ble brukt som et synonym med normalt, nærmere bestemt en forståelse av det normale og vanlige som det statistisk gjennomsnittlige. Dette er igjen en kulturell forståelse som har blitt så dominerende at den fremstår som naturlig og udiskutabel. Det ligger også ofte innbakt i denne forståelsen at det som er vanlig og statistisk normalt også er «riktig» og «bra».

Til tross for at disse begrepene står så sentralt for oss i dag, ble ikke ordet «normal» registrert i de engelske ordbøkene før rundt 1850, og det ble ikke knyttet til en statistisk forståelse før fram mot år 1900 (Cryle & Stephens, 2017, s. 4). Michel Foucault har inspirert mange av studiene som viser hvordan nye tanker om styring og kontroll av befolkningen på 1800-tallet også førte til et sterkt press mot normalisering (f.eks. Foucault, 1999 og 1977). Idéhistorikerne Peter Cryle og Elizabeth Stephens bok *Normality* følger i blant andre Foucaults fotspor, og boken er en videreutvikling av Desrosières' bok om statistikkens historie (1998) og Ian Hackings argumenter fra boken *Taming of Chance* (1990). Desrosières viser hvordan utviklingen av velferdspolitikken var tett knyttet til statistiske beregninger, noe blant andre samfunnsviteren Svein Hammer viser er sentralt også i den norske velferdsstaten (Hammer, 2008). I *Taming of Chance* viser Hacking hvordan utviklingen av statistikk som vitenskap på 1800-tallet åpnet opp for en ny tenkemåte fokusert på avvik og normalitet. Selv om ulike ekspertregimer allerede da begynte å tenke i disse termene, så argumenterer Cryle og Stephens for at koblingen mellom «normal» og «gjennomsnittlig og sunn» ikke ble en mer allmenn og selvsagt tankegang i hele befolkningen før etter andre verdenskrig. Gjennom formidlingen av store statistiske undersøkelser som for eksempel den kjente sex-undersøkelsen til Alfred Kinsey (1948 og 1953) fikk folk tilgang til «harde» data om hva som var det gjennom-

snittlig vanlige.² Gjennom den enorme populariteten og spredningen av disse undersøkelsene ble begrepet «normal» nå en del av populærkulturen. 1950-tallet ble på mange måter konvensjonens, respektabiliteten og normalitetens tiår. I en kultur fokusert på kapitalisme, individualisme, konsumerisme, selvutvikling og selvdisiplin ble den nye forståelsen av «normal» en viktig målestokk. Normal ble et synonym for det vanlige, og gjennomsnittlighet ble et ideal som enhver borger burde etterstrebe (Cryle & Stephens, 2017, s. 337–351).

Også i etterkrigstidens norske sosialdemokrati ble verdiene av normalitet vektlagt, selv om det fikk en litt annen vinkling enn i USA. Likhetsidealet hadde lenge vært en særlig sterk verdi i det norske samfunnet (Gullestad, 2002; Vike, 2004). Svein Hammer er blant dem som argumenterer for at koblingen mellom politikk, administrasjon og statistikk både ble sterkere og mer gjennomført enn i mange andre land under Arbeiderpartiets lange, parlamentariske dominans. Betydningen av statistikk ble svært viktig blant annet innen felter som skole og helse (Hammer, 2008). Det normative grunnlaget for velferdsstaten er en sterk likhetsideologi, og enhetsskole og velferdstiltak med mål om utjevning er noen av virkemidlene for å oppnå denne likheten (Rugkåsa, 2011; Vike, 2004). Sosialantropologen Marianne Rugkåsa argumenterer for at i en velferdsintensiv stat som den norske ser staten det som sin oppgave å normalisere befolkningen (slik at de kan komme seg i arbeid og få det staten definerer som et godt liv). «Normalisering rettes i stor grad mot, og får direkte effekter på, mikronivå, og kan bidra til å forme individers subjektivitet» (Rugkåsa, 2011, s. 254). Likhetsidealet har stått helt sentralt i den norske velferdsstaten, og dette er også med på å reprodusere homogenitet (Vike, 2004). Likhetsidealet og forestillinger om likhet er grunnleggende elementer i en norsk nasjonal selvforståelse, politikk og institusjonsbygging (Gullestad, 1991 og 2002).

Men ikke bare politisk, men også kulturelt, ble det vanlige, gjennomsnittlige livet mer og mer forstått som en norm. Mange av oss kjenner de ikoniske bildene av statsminister Einar Gerhardsen fra 1959 der han sitter på sitt lille, vanlige kjøkken sammen med sønnen Rune, mens Erna Gerhardsen skjenker kaffe.³ Et annet ikonisk og elsket bilde er fotografiet av kong Olav som tok trikken under bensinkrisen i 1973, sammen med, og akkurat som, vanlige folk.⁴ I 1980 gav den fol-

2 Kinsey hadde primært fokus på sex-livene til «vanlige folk», i motsetning til mange tidligere studier som primært fokuserte på avvikere. Til tross for at Kinseys funn viste at det «de normale» kanskje ikke var så normalt som man hadde trodd, og til tross for at Kinsey selv var svært kritisk til normalitetsbegrepet, så gikk persepsjonen av hans studier ofte i motsatt retning (Cryle & Stephens, 2017, s. 337–351).

3 Foto av Aage Storløkken/NTB. <https://scanpix.no/spWebApp/preview/editorial/7BTwwQV-HELY>.

4 Foto av Jan Greve/VG https://scanpix.no/spWebApp/preview/editorial/_ZM53wSfK-U.

kekjære artisten Åge Aleksandersen ut albumet *Ramp*, med bl.a. sangen «Gjennomsnittsmann». Teksten handler om deltakelse, demokrati, medborgerskap og fellesskap, og refrenget lyder slik:

Æ vil vær ein lykkelig gjennomsnittsmann
 Eller kvinne i et gjennomsnittland
 I ein jobb som æ like
 Med et liv som itj sprike
 Der vi føle vi e med og kan bestem
 Hand i hand.

Det vanlige, lykkelige gjennomsnittslivet som Åge Aleksandersen synger om, handler om en vanlighet nettopp basert på en slik likhet. Det vanlige livet spriker ikke, ingen skiller seg ut, og livet går sin vante og trygge gang, slik som det er best at det gjør. Sangen synliggjør også hvordan det norske sosialdemokratiet vektlegger likhet, og hvordan det statistisk gjennomsnittlige, det vanlige, også her blir forbundet med sentrale samfunnsverdier. I 2020 argumenterte alle de politiske partiene som var representert på Stortinget i ulike sammenhenger for at politikken deres er til for «vanlige folk». Fremskrittspartiet er det partiet som oftest bruker begrepet «folk flest», en begrepsbruk som kanskje enda tydeligere konnoterer at det statistisk gjennomsnittlige blir forstått som det normativt beste.

Begrepet «vanlig» framstår enda mer uskyldig enn «normal». Ingen kan vel mistenke ordet vanlig for å være et ord som «gjør noe» i all sin ordinære hverdagslighet. Vanlig føles som en nøytral og uskyldig beskrivelse, akkurat slik psykologistudentene ovenfor opplevde det. Alle vet hva vanlig er, og innerst inne 'vet vi' også at vanlighet er knyttet til verdighet, respektabilitet, tilhørighet og trygghet. Dette viser blant andre statsviteren Thomas L. Dumm i sin bok *A Politics of the Ordinary*, der han skriver om hvordan vanlighet har fått en spesiell symbolsk og moralsk betydning i det amerikanske samfunnet:

Ordinary life, the life-world, the everyday, the quotidian, the low, the common, the private, the personal – everybody knows what the ordinary is. The ordinary is what everybody knows. The ordinary gives us a sense of comfort; it allows us to make certain predictions about what will happen; it provides the context for the text we provide. The ordinary allows us to assume a certain constancy of life. It is reliable. We can count on it. The sun sets, the sun rises, another day of life begins. No matter what else happens, we live our lives in the manner of ordinary people. (Dumm, 1999, s. 1)

Det vanlige livet, vanlige folk, det å gjøre ting på den vanlige måten blir romantiisert og gjort synonymt med sunn fornuft. Dumm argumenterer derfor for at det også blir brukt politisk til å referere til hva som er demokratisk og bra. Det er i vanligheten at «det gode liv» befinner seg (Dumm, 1999, s. 3: se også Hellesund, 2008, s. 67–70, Hellesund et al., 2011). Og hvem ønsker seg ikke tilgang til det gode liv? I dag regner vi sammenhengen mellom vanlighet, normalitet og normativitet som helt selvsagt, men denne forståelsen er altså av ganske ny dato. Nettopp «selvsagtheten» og «naturligheten» i denne forståelsen er en viktig del av begrepets enorme kraft i dag. «Normal» og «vanlig» har blitt begreper som har makt til å utøve symbolsk vold mot dem som defineres ut av begrepet. Det har blitt et politisk begrep som fremstår som uskyldig, nøytralt og objektivt. Og det å tilhøre denne uskyldige og nøytrale normaliteten er ettertraktet:

Nearly everyone, it seems, wants to be normal, and who can blame them, if the alternative is being abnormal, or deviant, or not being one of the rest of us? Put in those terms, there doesn't seem to be a choice at all. Especially not in America, where normal probably outranks all other social aspirations (Warner, 1999, s. 53).

Med fokuset på vanlighet og normalitet i både den norske og den amerikanske kulturen og politikken understreker dette sitatet fra queerteoretikeren Michael Warner hvordan disse idealene også blir en del av hvordan individene tenker om seg selv og sin plass i verden. For svært mange blir det å være vanlig, bevisst eller ubevisst, en sentral verdi.

I arbeidet med boken om homofile selvmordsforsøk undersøkte jeg også hvilke spørsmål og svar man kunne finne om homoseksualitet på den sentrale ungdomsnettsiden Klara-klok.no (jeg kommer tilbake til denne litt senere). Sosiologen Eva Sigrid Braaten, som skrev masteroppgave om den samme nettsiden, kalte treffende nok oppgaven sin for «'Er det normalt?': en studie av forståelsen av seksualitet på www.klara-klok.no» (Braaten, 2004). Nettopp dette var det tidvis desperate, uttalte eller uttalte budskapet i spørsmålene fra ungdommene: Er jeg normal?

For voksne er det mange ulike måter å forholde seg til det å bli definert ut av vanligheten og normaliteten. For noen er det en befrielse, for andre en stor sorg (Hellesund et al., 2019). For en rekke teoretikere, for eksempel innenfor skeiv teori, er normalitet først og fremst noe man bør opponere mot (Warner, 1999; se også: Jagose, 1996; Mayo & Rodriguez, 2019). Michael Warner er en av dem som tydeligst kritiserer hangen til normalitet, og særlig da minoritetsgruppers hang til normalitet. Han argumenterer for at homobevegelsens nedtoning av sex, fokus på

ekteskap og familieverdier fungerer som en aksept av og en styrking av den dominerende heterokulturen, av normaliteten. Han mener at man bør opponere mot, heller enn å tilpasse seg, normer for respektabilitet og konvensjonalitet. Dette berører store diskusjoner innenfor forskningsmiljøer som jobber med både seksualitet, funksjonsvariasjon, rase og etnisitet. Skal en kjempe for å bli inkludert, eller heller jobbe for å undersøke og dekonstruere disse kulturskapte kategoriene, og stille spørsmål ved de hierarkiene de er ordnet etter? Forskere som assosierer seg med queer-teori, crip-teori (critical disability studies) (se f.eks. Annamma, Boelé, Moore & Klingner, 2013; Davis, 2002; McRuer, 2006; Rydström, 2018) og kritisk raseteori (critical race theory) (se f.eks. Delgado & Stefancic, 2001; Gilroy, Sandset, Bangstad & Høibjerg, 2018; Ladson-Billings, 1998), argumenterer for det siste. Disse viktige diskusjonene mener jeg primært hører hjemme blant reflekterte voksne, blant akademikere og aktivister. Barn og unge i skolen skal i utgangspunktet oppleve at de blir inkludert, at de er en del av det «vi»-et som skolen skal skape. For de yngre aldersgruppene er muligheten til å bli inkludert i vanligheten ekstra viktig.

Dette kapittelet har altså som utgangspunkt at kategorien «vanlig» ikke er et statistisk naturfenomen, men en kulturell kategori vi bør ha et bevisst forhold til. De empiriske eksemplene viser hva denne kategorien kan «gjøre» i dagliglivet, hva det kan bety å bli definert som vanlig eller uvanlig, normal eller unormal. Kan vi tenke oss konstruktive og ukonstruktive måter å kommunisere vanlighet og uvanlighet på? Kan en åpne opp vanligheten slik at den ikke bare rommer de statistisk gjennomsnittlige og de som tilhører kategorier som i Norge ofte blir oppfattet som både kulturelt nøytrale og som implisitt kulturelt gode?

HOMOSEKSUALITET OG ANDRE FUNDAMENTALE FORSKJELLER

Samtidig som det å ikke være statistisk gjennomsnittlig kan være et grunnlag for eksklusjon fra vanlighet, så er det ikke all statistisk sjeldenhet som ansees som alvorlig nok til å plassere noen permanent utenfor vanligheten. Hva som ansees som det jeg kaller fundamentale forskjeller, varierer. Betydningen av det å være «lausunge» (født utenfor ekteskap), jøde eller det å forelske seg i / ha sex med personer av samme kjønn er ikke historisk konstant. Alle disse merkelappene har i ulike historiske perioder blitt sett på som fundamentale forskjeller som helt opplagt har satt individer fra disse gruppene utenfor vanligheten. Mens «lausunge» fremdeles var en velkjent kategori i min barndom på 1970-tallet, kjenner studentene av i dag verken til begrepet eller skjønner kategoriseringen når jeg forklarer

innholdet. Det å få barn innenfor eller utenfor ekteskap, en gang en sentral markør, er ikke lenger en inndeling som gir kulturell mening.

Det å begjære og/eller forelske seg i noen av samme kjønn, har kunnet bli forstått som en fundamental forskjell i vestlig kultur siden siste halvdel av 1800-tallet. Homoseksualitet begynte da sakte, men sikkert å bli forstått som en iboende, essensiell, fast og determinerende egenskap ved en person. Tidligere hadde sex mellom personer av samme kjønn blitt sett på som galt og syndig, men det var handlingene som stod i fokus, ikke en forestilling om at det fantes en bestemt type mennesker, «de homoseksuelle», som stod i motsetning til «de heteroseksuelle» (Foucault, 1999). I tillegg til at sex mellom to personer av samme kjønn nå ble konstruert som uttrykk for en bestemt «seksualitet», så ble nettopp «seksualiteten» nå sett som selve «sannheten om selvet» av ekspertene. Det var denne sannheten som først og fremst skulle avdekkes gjennom de nye seksualvitenskapene, gjennom legene, psykiaterne, psykologene og sexologene. Som den franske historiefilosofen Michel Foucault har argumentert for, så har denne prosessen videre blitt både utvidet og internalisert, slik at mange i dag opplever en slik jakt på en seksuell essens i oss selv som både naturlig og nødvendig. Denne sannheten blir så diskutert med og proklamert til psykologene, vennene, foreldrene, de sosiale mediene og kjærestene våre.

I intervjuene fra identitetsundersøkelsen stod forståelsen av homoseksualitet som fundamental forskjell og som sannhet og essens sentralt. Informantene omtalte homofili som en legning de var født med, og som en helt grunnleggende del av dem selv. Dette refererer til det man kan kalle «den moderne identitetsfortellingen om homoseksualitet» (Hellesund, 2011, s. 14–15 og 73–109). Den handler om homoseksualitet som en iboende essens, om denne essensen som den vesentligste sannhet om et menneske, om at kategorien homoseksuell er dramatisk annerledes enn – og er skarpt adskilt fra – kategorien heteroseksuell, og at denne kategorien er stabil og gjerne medfødt. Å bruke begrepet «legning» er altså en del av en spesifikk fortelling om homoseksualitet. Dette er en fortelling som ble svært utbredt og nærmest hegemonisk i vestlige land fra 1950-tallet og framover (Plummer, 1995, s. 81–96; Chauncey 1994, s. 99–127; Jordåen, 2003; Lundahl, 1998). Grunnlaget for denne forståelsen ble altså lagt på slutten av 1800-tallet da man nettopp begynte å tolke seksuelle handlinger eller seksuelt begjær mellom to av samme kjønn som et uttrykk for en bestemt «seksualitet» og «personlighetstype».

En kan argumentere for at homoseksualitet som fundamental forskjell i dag igjen har fått sterk konkurranse fra andre fortellinger. Sosiologen Ken Plummer antydte allerede i sin bok *Telling Sexual Stories* fra 1995 at det så ut til at yngre personer la mindre vekt på denne moderne identitetsfortellingen om homoseksuali-

tet, enn generasjonene som var født før 1970/-80, og at det kan se ut som om yngre personer oppfatter seksualitet som mindre kategorisk og mer forhandlingsbart og flytende (Plummer, 1995, s. 131–166). Til tross for at det nå finnes flere, delvis konkurrerende fortellinger om hva sammekjønnsbegjær kan og må bety, vil jeg argumentere for at 'den moderne identitetsfortellingen om homoseksualitet' fremdeles har en svært sentral plass, noe for eksempel den omfattende bruken av begrepet «legning» i både politisk og daglig tale synliggjør.

De siste 50 årene har det utvilsomt også skjedd svært mye positivt når det gjelder samfunnets holdninger til homoseksualitet, noe også norske holdningsundersøkelser bekrefter. Det blir stadig færre som uttrykker sterk motstand mot homoseksualitet (Anderssen & Slåtten, 2013. Se også BUFDIR, 2017). Men til tross for de store endringene finnes det fremdeles en rekke kulturelle tegn og mekanismer som markerer homoseksualitet som en fundamental forskjell. Det at «homo» er et av de mest brukte skjellsordene i skolen, er én slik mekanisme (Poteat, Slaatten & Breivik, 2019; Slaatten, Anderssen & Hetland, 2015).

SANNHETEN OM SELVET

For informantene i min undersøkelse fremstod homoseksualitet definitivt som en fundamental, og også som en forferdelig, forskjell. En forskjell med makt til permanent å plassere den homofile informanten utenfor vanligheten. De så på homoseksualiteten som medfødt og kategorisk, og kjente sterkt på hvordan de bar på en sannhet om seg selv, som, dersom den ble kjent, ville forandre alt. Alt som var kjent og kjært, alle fremtidsplaner og drømmer ville potensielt bli forandret hvis de skulle måtte leve livet som homofile, og ikke som vanlige mennesker. For ungdommene i identitetsundersøkelsen var det umulig å skape en sammenheng mellom et selv som de opplevde som vanlig og ordinært, et selv som ikke rommet «noe sånt ekstra», og det ekstraordinære som homoseksualiteten opplevdes å måtte innebære. Flere forteller at de var svært opptatt av å passe inn og å ikke stikke seg ut på noen som helst måte. Det virket umulig og uforståelig at de skulle tilhøre en slik outrert utgruppe som «de homofile». Anne (30) forsøkte å ta sitt eget liv i midten av i tenårene. Hun og familien hennes var aktive kristne, og da Anne stadig forelsket seg i jenter og sakte begynte å se på seg selv som lesbisk, fryktet hun at hele tilværelsen hennes ville rakne hvis omgivelsene begynte å se på henne som en «sånn»:

Jeg hadde bare et veldig ønske om å være bra, være flink. Jeg jobbet masse på skolen og ville være sånn flink jente, ville være høflig, at folk skulle like meg, ja ... , alle sånne ting. Jeg ville være flink i idrett, flink på skolen og ville helst ha ven-

ner og være en god kristen, og så kom dette her, og det passet ikke inn i mønsteret i det hele tatt.

Anne var opptatt av å gjøre vanlighet, og gjorde det veldig bra som vanlig flink jente. Men denne vanligheten var kun mulig å utføre som heteroseksuell. Som homofil ville alt hun gjorde, bli betraktet på en ny måte av omgivelsene. Psykologen Anbjørg Ohnstad har brukt begrepene usynlig og selvlysende for å beskrive den spenningen en (ofte usynlig) minoritet befinner seg i (Ohnstad, 1992). Derksom de ikke gir seg til kjenne som minoritet, er det den statistiske vanligheten alt tenkes ut fra, og heteroseksualitetens selvsagthet legger seg over samtaler og forståelser. Homofili, og den homofile, er usynlig. Men dersom den homofile gir seg til kjenne, blir vedkommende plutselig selvlysende (ibid.). Alt ved denne personen tolkes inn i homofilien, og man blir akutt oppmerksom på den fundamentale forskjellen som nå har blitt avdekket.

Informanten Linda forteller at hun synes det er særlig vanskelig at kategorien homofil også refererer til et hierarki. «Homofil» blir ikke oppfattet som en nøytralt beskrivende kategori, men en kategori med en helt spesiell makt til å rangere mennesker. Hetero er best, homo er potensielt dårlig:

Du føler deg jo som, jeg vet ikke om mindreverdig, men du er liksom bare homofil, og ikke noe annet. Du er liksom bare det. Det er i hvert fall sånn jeg føler det når man bruker sånne ord. Det er greit at det er navn og ord på det, men du blir satt for mye i bås, synes jeg. Og så det at det blir brukt som skjellsord, og det er jo litt dumt igjen.

En annen informant, Henrik, forteller om hvordan homofili brøt fundamentalt med det han hadde lært var et vanlig og ønskelig liv. Han kunne egentlig ikke se for seg hvordan et liv som homofil ville bli, men han visste i hvert fall at det ville bli noe helt annet enn det han i utgangspunktet hadde sett for seg. Homoseksualiteten ble opplevd som et radikalt brudd som momentant ville sette ham utenfor livet på hjemplassen:

Altså, du ser jo rundt deg hele livet. Du har mor, far og to-tre unger. Det er sånn verden skal være, på en måte. Og så plutselig finner du ut at nei, det er ikke sånn jeg vil ha det, eller jeg kan ikke være sånn, jeg kan ikke elske det andre kjønn. Og det er jo ikke lett for noen å takle det.

Denne opplevelsen av at homoseksualiteten innebærer et dramatisk brudd med vanligheten, er noe som går igjen i mange av informantfortellingene. Ken Plummer

sammenligner det å komme ut med det å få barn på den måten at det er en dramatisk livshendelse som vil omforme framtiden – livet vil fra nå av aldri mer bli det samme (Plummer, 1995, s.84). Selve begrepet «å komme ut» er tett knyttet sammen med den moderne identitetsfortellingen om homoseksualitet. Altså en forestilling om at det finnes en fast og definerende indre kjerne, en indre sannhet, som må erkjennes og bekjennes. Selv om det å være åpen homo i 2020 ikke er det samme som å være åpen homo i 1995, så legger selve forestillingen om «å komme ut» noen føringer som gjør at fortellingene ofte er overraskende like, og inneholder mange av de samme elementene, enten de ble fortalt i 1980 eller i 2020. NRK sendte for eksempel i 2016 dokumentarserien «Ut av skapet», som bygger på nettopp denne typen identitetsforståelse.

Men det å «komme ut» kan selvsagt bli møtt både positivt og negativt av omgivelsene, og det kan oppleves på ulike måter. Det kan være en positiv erkjennelse av å skille seg ut, av å slippe unna mange av heterosamfunnets konvensjoner, og det kan gi en følelse av mektig utenforskap. Følelsen av makt, forventning og opplevelse av positiv annerledeshet er helt fraværende i fortellingene til disse informantene. De ville slett ikke at livet skulle forandres fundamentalt, og de følte maktesløshet, skam og fortvilelse heller enn styrke ved det utenforskapet de så som en uunngåelig konsekvens av sin erkjennelse og bekjennelse.

Samtidig som informantene strittet imot å skulle definere seg selv som homoseksuelle, så opplevde de nettopp homoseksualiteten som noe svært viktig, som en sannhet de bar inne i seg. Frank forklarer hvorfor hans homoseksualitet var så belastende for ham i ungdomsårene:

Det har noe med å bli akseptert for den du er, og ikke den du spiller, å gjøre. En skuespiller kan gå og spille en dag, og så kan han være seg sjøl neste dag. Det her er du nødt til å være hele livet. Det er ikke noen vei ut av det. Da blir det så grunnleggende at det er forskjellen på å leve og ikke leve. Det er det det ender opp med til slutt. Så homoseksualiteten i seg selv er veldig grunnleggende, det er ditt kjærlighetsliv, og ditt kjærlighetsliv, det vet vi jo alle hvor mye det betyr. Det er jo veldig sterkt for deg, ja en overlever ikke uten det. Så, hvis jeg ikke hadde vært homoseksuell, så hadde jeg alltid funnet en vei ut av problemene, for da kunne du vært en del av samfunnet på en ærlig måte [...]. Du hadde noen å holde i, noen å forholde seg til med ærlighet.

Homoseksualiteten oppleves å handle om det grunnleggende i en selv, det er det som sier noe om hvem en virkelig er. Å skulle holde dette skjult for andre var en så stor belastning for mange av informantene at de heller valgte å isolere seg enn å ta

sjansen på å måtte lyge om seg selv. Og for eksempel inngå i vennskap basert på antakelsen om heteroseksualitet, ville være et forræderi ikke bare mot sannheten om selvet, men også mot vennskapet.

Forståelsen av at det å begjære / forelske seg i noen av samme kjønn er en iboende fundamental forskjell er en forståelse informantene har tilegnet seg gjennom barndom og tidlig ungdom. Homoseksualitet forstås som en iboende 'legning', fundamentalt forskjellig fra heteroseksualitet, og 'seksuell legning' forstås som en helt sentral forskjell mellom mennesker. Dette oppleves ikke som «en forståelse», men som en udiskutabel sannhet. Det bare er sånn. Denne forståelsen har blitt formidlet til dem gjennom mange ulike kanaler og ofte gjennom små hverdagslige mekanismer, som jeg snart skal vende tilbake til. En av de mange formidlingskanalene er opplysningsstoff beregnet på ungdom. Nettsiden Klara-klok.no eksisterte mellom 2001 og 2017. Nettstedet besvarte titusenvis av spørsmål fra ungdom om kropp og helse, følelser, rus og seksualitet, og denne funksjonen ble i 2017 overtatt av nettstedet Ung.no. Spørsmålene ble besvart av faggrupper som leger, psykologer, helsesøstre og sosionomer. Klara-klok.no var ett viktig nettforum som bidrog med forståelser og rammeverk for ungdom som hadde spørsmål omkring forelskelser, identitet og begjærretning. Av spørsmålene som kom inn til Klara-klok.no om ikke-heteroseksualitet, var svært mange fra ungdommer som lurte på om de var homofile. To typiske eksempler vil være:

Spm.: Da jeg var hos en kompis (det var flere gutter der), runket vi sammen. Kompisen min runket meg. Er jeg homo da?

Spm.: Halla! Jeg er en gutt som har et problem ... Jeg tror at jeg er homofil, og alle vennene mine hater homser ... Hva skal jeg gjøre? Har du noen forslag til framgangsmåten å fortelle vennene mine det på, så de ikke vil hate meg eller ikke vil ha noe mer med meg å gjøre? Vær vennlig å svare fort ... Jeg holder ikke ut stort lenger ... Hilsen fortvilet

Svarene på spørsmål om homofili fra de ulike medarbeiderne på Klara-klok.no uttrykte ikke en felles, enhetlig forståelse, men reflekterte flere av forståelsene omkring seksuell identitet som finnes i det norske samfunnet. Homoseksualitet kan blant annet forstås som en medfødt og fast essens, som noe som fastlegges i den tidlige psykologiske utviklingen, som en seksuell preferanse, som synd, som et livsstilsvalg og/eller som noe flytende og kulturelt formbart (Cooper, 2013, s. 3–8; Hellesund, 2011, s. 242–248; Lundahl, 1998). Det var særlig de to første forståelsene som var representert på Klara-klok.no. Når det gjelder viktigheten av å finne

ut av og uttrykke sin sanne identitet, så imidlertid panelet ut til å være ganske enige. Ungdommene ble oppfordret til å utforske og eksperimentere når det gjaldt seksuelle sammekjønnsfølelser og -fantasier, men ble også oppfordret til å ta tiden til hjelp før de eventuelt landet på en identitet som homofile. Forståelsen så ut til å være at den iboende legningen kommer til overflaten i tenårene, men at den også lett kan forvirres eller ledes inn på feil spor. En sann, autentisk identitet eksisterer imidlertid og bør aller helst oppdages i tenårene og artikuleres helt mot slutten av disse. I svaret til en jente på 14 år som er redd for at hun er lesbisk, svarer Klara-klok.no at hvilken seksuell legning man ender opp med, er fastlagt lenge før puberteten.

For å bruke ditt eget uttrykk, så er du altså «dømt» til å fungere som enten homo, hetero eller bi allerede før du er fylt ti år. Så når folk snakker om ulike «faser» i den seksuelle utviklingen i tenårene, så dreier det seg kun om hvor ærlig man klarer å være med seg selv, og hvor god kontakt man til enhver tid har med sine egne følelser og behov. Du må altså prøve deg frem og kjenne etter hva som funker og hva som ikke funker for deg. Det er bare gjennom seksuell erfaring at du kan komme i kontakt med de følelsene som springer ut av din seksuelle legning (svar på Klara-klok.no, 20. februar 2003).

Medarbeiderne på Klara-klok.no ønsker å fremme positive holdninger til homoseksualitet. De fremstiller samtidig homoseksualitet som en fundamental forskjell og som en iboende legning. Klara-klok.no legger seg her tett opp til «den moderne identitetsfortellingen» om homoseksualitet. En fersk rapport fra Sintef som har analysert spørsmål og svar til Ung.no i perioden 2015–2019, viser hvordan mange ungdommer fortsatt opplever homofili som en problematisk annerledeshet som de helst vil slippe, og at de er redde for å fortelle til andre at de er skeive (Lassemo, Sand & Tøndel, 2020).

Kulturelle kategorier er virkelige i sine sosiale konsekvenser

Noen av de forskjellene som forstås som fundamentale, vises utenpå. Seksuell orientering og religiøs tilhørighet er noe man ofte kan velge å skjule, mens hudfarge og synlig funksjonshemming er noe man ikke kan gjemme bort. Informantene i identitetsundersøkelsen synliggjør hvor stort gapet mellom å være vanlig og fundamentalt forskjellig kan oppleves, og hvor traumatisk det kan være å ta steget fra det ene (trygge, komfortable og nøytrale) til det andre (det selvløsende, degraderte utenforskapet). I forbindelse med opprøret mot rasisme etter politiets drap på den

svarte, ubevæpnede George Floyd våren 2020 stod også en lang rekke ikke-hvite nordmenn fram og fortalte om sine opplevelser med rasisme i Norge. Noen av disse innleggene trakk også fram spenningen mellom å føle seg som en helt vanlig nordmann, samtidig som at andre definerte deg som noe fundamentalt annerledes. I boken *Adoptert identitet* forteller litteraturviteren Geir Follevåg (2002) om sin barndom som utenlandsadoptert i Norge. Hans barndom i en liten bygd på Vestlandet var idyllisk og beskyttet. Tilløp til rasisme og erting ble ikke tolerert, og han startet videregående skole med stort framtidshåp og ubestridt selvtillit. Den videregående skolen lå i en nærliggende småby, og til sin store forskrekkelse ble Follevåg der umiddelbart utpekt som offer for rasistisk mobbing. De tre årene på videregående satte dype merker i ham.

Og verst av alt: Eg opplever inga støtte og forståing frå klassekameratane mine. I alle andre situasjonar ser dei på meg som ein heilt vanleg person og ven, men når trakasseringa pågår snur dei ryggen til meg, i uttrykket si doble tyding. Dei seier ingenting verken til meg eller dei som mobbar meg. Når vi kjem inn igjen i klasserommet vil dei at eg skal hjelpe dei med leksene, som om ingenting har skjedd (Follevåg 2002, s. 11).

Follevåg beskriver godt smerten og overraskelsen over at de man trodde var ens egne, uten videre går med på utstøtelsen. Det ble plutselig tydelig for ham at omgivelsene aksepterte forståelsen av at hans hudfarge kunne regnes som en fundamental forskjell. Informantene i identitetsundersøkelsen fryktet nettopp dette: at hvis de stod fram som homofile ville alle, inkludert venner og familie, synes det var helt naturlig at de ikke lenger ble sett på som vanlige og (like)verdige, men som noe fundamentalt annerledes.

Både kategorien «homoseksuell» og kategorien «rase» er kulturelt konstruerte, og innholdet i disse kategoriene varierer med tid og sted. Mange forskere bruker for eksempel begrepet «rasialisering» for å markere at rase ikke er noe som «er», men kategorier som er kulturelt påførte og forestillinger som er samfunnsskapte (Bangstad & Døving, 2015). En vanlig feilslutning er at kulturelle konstruksjoner er noe som ikke er virkelig. Selv om for eksempel seksuelle kategorier og identitetsforståelser først og fremst er produkter av vår kulturelle forestillingsverden, ser vi at disse forestillingene likevel er «høyst virkelige i sine sosiale konsekvenser» (Nederveen Pieterse, 1992, s. 11). Dette kalles av og til Thomas-teoremet etter William og Dorothy Thomas som i en bok om atferdsproblemer fra 1928 argumenterte fram at «If men define situations as real, they are real in their consequences» (Thomas & Thomas, 1928, s. 572). Forfatteren Amin Maalouf uttrykker det på

denne måten: Det å bli utpekt som et medlem av en minoritetsgruppe setter individet i en spesiell situasjon «som setter dype og permanente merker i personen» (Maalouf, 1999, s. 19). Kategoriene, og de ulike sosiale konsekvensene av disse kategoriene, er høyst virkelige selv om altså kategoriene er kulturelt konstruerte.

Det er majoriteten som til enhver tid har makt til å definere hvem som er innenfor, og hvem som er utenfor. «De» er framfor alt en kategori mennesker som «vi» gjør saker og ting med, skriver Marianne Gullestad (Gullestad, 2002, s. 106). Den amerikanske essayisten June Jordan sier det slik: «Man har forskjell, og man har makt. Den som sitter med makten, bestemmer betydningen i og av forskjell» (1994, s. 197, min oversettelse). Blir den homoseksuelle definert som primært ulik av majoriteten, er det lite den homoseksuelle kan gjøre med dette. En som kan kategoriseres som «pakkis» eller «homse», kan ikke selv velge når identiteten som nettopp «pakkis» eller «homse» skal gjøres relevant som det mest vesentlige i forhold til deres mange andre identiteter og kapasiteter. I dette er de underlagt et maktforhold (Gullestad, 2002, s. 111).

HVERDAGSLIVETS MARGINALISERINGSMEKANISMER

Eksklusjonen fra vanligheten, eksklusjonen fra «vi-et», skjer oftest, og er ofte mest virkningsfullt, i dagligdagse situasjoner og interaksjoner. Det skjer også ofte uten vond vilje, men gjennom utallige små drypp som synliggjør hvordan minoritetsgrupper og deres medlemmer blir oppfattet som noe som er fundamentalt annerledes enn «oss». Mikroagresjon er en tilnærming som kan brukes til å forklare hvordan eksklusjon foregår utenfor formelle kanaler. Det er ikke slik at fordi om borgere har like formelle rettigheter, så blir alle inkludert i samfunnet på samme måte. Sosiologen Randi Gressgård definerer mikroagresjon som:

hverdaglige ydmykelser som markerer et underordningsforhold. Det handler om ytringer eller handlinger som utpeker og knytter personer til stereotype oppfatninger om etnisitet, rase, kjønn, seksualitet eller andre etablerte sosiale skillelinjer, vel å merke uten at det handler om overlagte hersketeknikker. (Gressgård, 2014, s. 17)

Noe av det viktigste forskningen omkring mikroagresjon synliggjør, er hvordan intensjon ikke alltid henger sammen med virkning (Gressgård, 2014; Nadal, 2013; Pierce, Carew, Pierce-Gonzalez & Willis, 1978; Solorzano mfl., 2000; Sue mfl., 2007a, 2007b, 2009). Selv om det ikke er intensjonen å marginalisere homofile, kan det oppleves som nettopp marginalisering og andregjøring når for eksempel

ansiktsuttrykk viser overraskelse, forvirring og/eller ubehag når det blir klart at man har en sammekjønnspartner. Eller når opplysningen om at man er homofil blir møtt av overstrømmende interesse og fortellinger om de andre homofile man kjenner eller har hørt om. Det trenger altså ikke være vondt ment for at ord, handlinger, blikk og ansiktsuttrykk skal fungere andregjørende og potensielt ekskluderende. Når disse spiller sammen med allerede etablerte makt- og underordningsstrukturer, kan slike små tegn få stor makt og betydning – de kan gjøre stor skade. Jeg har valgt å beskrive dette som hverdagslivets marginaliseringsmekanismer. Det var de mange små og store hendelser som bidro til å understreke at homoseksualitet var noe fundamentalt annerledes enn heteroseksualitet og noe som er mindre bra enn heteroseksualitet, som gjorde at informantene i min undersøkelse på et tidspunkt i livet tenkte at de heller ville dø, enn å leve som homofile.

Mange av dem forteller om en stor følsomhet overfor temaet homofili, og de har hatt ørene på stilker. Med en gryende opplevelse av, eller frykt for, at de var homoseksuelle, ble det viktig for mange av informantene å finne ut hvordan dette ville bli sett på av omgivelsene. Dette måtte utføres med største forsiktighet, slik at ingen skulle skjønne at det var på egne vegne de var opptatt av dette. Anne forteller om episoder der hun nærmest testet ut omgivelsenes holdninger:

Jeg gikk i en veldig aktiv klasse på ungdomsskolen med mange kristne, vi var liksom i flertall, og vi hadde noen voldsomme diskusjoner om sånne moralske spørsmål, og jeg framstod som den mest konservative og moralske da. Men jeg opplevde jo at jeg hadde de fleste på min side når jeg sa at man ikke kunne akseptere homofili, for det sa jeg i klassen selv om jeg nok ante at jeg kunne være det sjøl.

Gjennom klasseromsdiskusjonene fikk Anne kartlagt hvilke holdninger hennes klassekamerater hadde til homofili. Som flere andre informanter har Anne fremstilt seg selv som svært negativ til homofili, og hun tok offentlig sterkt moralsk avstand fra homoseksualitet. For henne handlet dette delvis om den moralske konflikten hun opplevde med hensyn til homoseksualitet, og delvis om at den anti-homofile posisjonen var et forsøk på å fremstille seg selv som utvilsomt heteroseksuell. Ingen måtte mistenke at den skoleflinke og perfekte Anne selv bar på de følelsene hun så sterkt fordømte. Så umerkelig som mulig forsøkte informantene å undersøke hvilke konsekvenser det vil få å komme ut som homofil. De regner holdninger til homoseksualitet i omgivelsene som en god pekepinn på dette. Da Jenny var i 19-årsalderen testet hun sin mors holdninger:

Jenny: Jo, jeg tok jo en spansk en på min mor, det var vel kanskje noe på fjernsynet eller noe sånt, og så sier jeg at «ja, hva om jeg finner meg en jente og tar med hjem». Hun ble jo regelrett rasende, og «da hadde du ikke trengt å komme hjem», sa hun til meg.

Tone: Ja, oppfattet du at det var helt sånt reelt, at du ikke hadde fått lov til å komme hjem?

Jenny: I den tiden så gjorde jeg kanskje det. Som sagt var det veldig mye snakk på bygda, og rykter og sånt. Ikke om meg, da, men en annen som folk trodde var lesbisk, og det var tisking og hvisking, og jeg fikk jo høre alt det der, så hvorfor skulle ikke jeg bli utsatt for det samme?

Holdninger i de nærmeste omgivelsene syntes vesentlig å kartlegge for mange unge homofile, og som Jenny viser til, kunne slike holdninger også være tett forbundet med mer konkrete marginaliseringsmekanismer, som rykter og baksnakking. De dagligdagse samtalene og kommentarene ved kjøkkenbordet eller i sofakroken har blitt til skjebneøyeblikk i informantenes fortellinger. Cecilie forteller om hvordan en vanlig TV-kveld kan gjøre dypt inntrykk.

Jeg husker vi så en film i familien. Ja, og da husker jeg at det var en scene med to jenter i en seng, ikke noe voldsomme greier i det hele tatt, og da husker jeg mamma reiste seg opp, uten å si et ord, og så skrudde hun av TV-en, og så snudde hun seg rundt, og så sa hun «dritt-TV», og det var utrolig sterkt til min mor å være, og da var det ikke noe å diskutere, da var alt helt taust og sånn.

Man kan tenke seg at de fleste av denne typen dagligdagse uttalelser om homoseksualitet er spontane reaksjoner uten at den som uttaler dem, har noen spesielle baktanker. I andre tilfeller kan dette være mer bevisste moralske budskap, der for eksempel foreldre ønsker å uttrykke hva «vi i denne familien mener om homofili». I noen tilfeller kan man også tenke seg at uttalelsene kommer som budskap til det de oppfatter som en for utydelig heteroseksualitet i den de henvender seg til. En mor eller en far som frykter at barnet deres er homofilt, kan ønske å markere avstand til homoseksualitet for å disiplinere det tilbake til heteroseksualitetens trygge vei. Dette kan handle både om en moralsk fordømmelse av homoseksualitet og om en frykt for at homoseksualitet vil gi barnet et vanskeligere liv enn det vil få hvis det velger heteroseksualitet.

Linda hadde verken fortalt familien eller noen andre på hjemstedet at hun tenker på seg selv som lesbisk da hun ble intervjuet. Hun observerte nøye hvordan

homofili ble omtalt og behandlet, og tok dette med i sin vurdering om hun selv skal stå fram som lesbisk.

Jeg er veldig god venn med en gutt som er veldig homofob, og det er litt småvanskelig. Han har en annen venn, og vennen kom nettopp ut som homofil. Og de hadde vært venner ganske lenge, men det var et svært spektakkel da han kom ut, og da ville han ikke ha noe mer kontakt med ham og snakker stygt bak ryggen på han og unngår han hele tiden. Så jeg har ikke lyst til at det skal skje det samme med meg. Så det var veldig skremmende.

Mette (25) gikk gjennom sine tyngste år og sitt selvmordsforsøk rundt overgangen mellom barneskole og ungdomsskole. Da hun begynte på videregående, var hun åpent lesbisk, men opplevde at negativ oppmerksomhet og mobbing rundt dette slet mye på hennes nyetablerte identitet som stolt og lesbisk. Særlig en guttegjeng på skolen fulgte henne med argusøyne og benyttet enhver anledning til å snakke nedsettende og truende om homoseksualitet.

Når de satt for seg selv og diskuterte veldig høylytt for eksempel homofili generelt eller partnerskapsloven spesifikt eller innvandrere eller kvinner eller annerledeshet generelt, da diskuterte de høyt og veldig nedsettende og kastet hele tiden giftige blikk bort i min retning, for å forsikre seg om at jeg hørte hva de sa. Og de kom òg med en del sånn ganske horrible utsagn, som jeg følte meg direkte truet av, det at lesbiske ikke var ordentlige kvinner og derfor kunne voldtas. Det følte jeg som en direkte trussel mot meg, og jeg følte meg aldri trygg i deres nærvær.

For Mette ble plagingen etter hvert en stor belastning, og hun grudde seg til å gå på skolen. Hun tok opp plagingen med ulike lærere om og om igjen, uten at hun opplevde at noen av dem tok tak i problemene. Mette flyttet til Oslo etter videregående, og hun fremstiller denne flyttingen som en flukt. Hun opplevde det som for lite, for trangt og for truende både for sin identitet og sin fysiske sikkerhet å skulle bli værende i hjembyen.

I professor i mangfoldsstudier Åse Røthings studie av heteronormativitet i den norske skolen påpeker hun hvordan mange lærere er svært usikre på hvordan de skal håndtere homonegativisme i klasserommet (Røthing, 2007a og b). Røthing beskriver hvordan heteroseksualitet tas for gitt og er en uuttalt forventning i skolehverdagen (Røthing, 2007b, s. 27). At negative holdningene til homofili ofte får kommer til uttrykk i en aggressiv og støyende form (Røthing, 2007b, s. 29–30), henger tett sammen med den heteronormativiteten som hviler over skolen.

Røthing beskriver hvordan hun observerte at lærere overså svært aktiv homonegativisme. Denne ignoreringen kan indirekte tolkes som en tilslutning til ytringene. Andre lærere var så usikre på hvordan de skulle møte de bråkende guttenes respons på temaet, at de heller valgte å la være å undervise om homoseksualitet. Røthing skriver at lærere synes langt mer aktive og trygge når det gjelder å konfrontere rasisme og annen mobbing, enn de er i møtet med homonegativisme. Hun mener at lærerne ikke har utviklet en «ryggmargsrefleks» med hensyn til nulltoleranse på homonegativisme, slik de har gjort med hensyn til en rekke andre temaer. Røthing argumenterer for at homonegativisme blir betraktet som «naturlig» hos unge gutter, og at det hersker en oppfatning av at elever må stå fritt til å uttrykke de holdningene de har. Homonegativisme beskyttes derfor av retten til ytringsfrihet (Røthing, 2007b, s. 44–46).

Sladder og baksnakking vil ofte kunne gjenkjennes som noe som er ondskapsfullt ment. Mye av marginaliseringen informantene forteller om, er imidlertid ikke drevet av slike intensjoner. Det handler ofte ikke om åpenlyst negativ ekskludering, men om en ekskludering som blir minst like tydelig gjennom utøverens «uskyld» og gjennom den totale utenforposisjonen de plasserer den lesbiske/homofile i. Psykologen Dorte Marie Søndergaard har undersøkt refleksjoner over karriere, kjærlighet, vennskap og familieformer blant en gruppe universitetsstudenter i Danmark på begynnelsen av 1990-tallet. Hun skriver at regelen blant studentene når det gjelder temaet homoseksualitet, er følgende:

[N]år homoseksualitet direkte gøres til tema i samtalen, så fremtræder denne begærsretning synlig og udgør for så vidt ikke noget voldsomt problem eller kontroversielt emne i konteksten. Men i samme øjeblik homoseksualiteten ikke er et direkte tema, så lukker vandene sig over den; den glider tilbage til sin usynlige eksistens, og seksualitet er lig heteroseksualitet. (Søndergaard 1996, s. 107)

Søndergaard identifiserer også noen av de vedlikeholdsprosessene som opprettholder heteroseksualitet som normen som alt måles ut ifra. For det første understreker hun at usynliggjøring er noe annet enn eliminering. Det ikke-normatives eksistens er helt avgjørende for opprettholdelsen av det normative. Eksistensen av den mer eller mindre usynlige homoseksualiteten garanterer dermed samtidig for eksistensen av heteroseksualiteten. For det andre bestreber man seg på å se homoseksualiteten – det ikke-normative – som noe som har svært begrenset gyldighet. Homoseksualitet er et tema som anses å berøre noen få utvalgte individer i avgrensede subkulturer. For det tredje vedlikeholdes normen gjennom at når usynlig-

heten først brytes, blir den homoseksuelle til gjengjeld oversynlig. Homoseksualitet kan da lett gjøres til selve overskriften på en persons identitet (jf. Ohnstadts «usynlig eller selvlysende»). For det fjerde opprettholdes normen ved at de avvikende også bedømmes etter andre standarder enn dem heteroseksuelle blir bedømt etter (Søndergaard, 1996, s. 108). Et enkelt eksempel på de to siste mekanismene er at offentlige kjærtegn mellom to av samme kjønn blir oversynlige på en helt annen måte enn de samme kjærtegn utvekslet mellom to av ulikt kjønn, og at handlingen ofte også bedømmes ulikt. Et offentlig kyss mellom en kvinne og en mann kan betraktes som en hyggelig kjærlighetserklæring, mens den samme typen kyss mellom to menn kan betraktes som en utidig demonstrasjon av seksualitet og homopolitikk.

Det er de stadige gjentakelsene, de små stikkene, som hver for seg synes ubetydelige og tålbare, som i lengden kan gjøre det slitsomt å tilhøre en marginalisert gruppe. Som antakelsen om at samboeren man snakker om, er av motsatt kjønn, og overraskelsen i øynene når det viser seg at det ikke er slik. Eller det ekstra medlidende håndtrykket eller klappet på skulderen fra folk som «vet». Eller spørsmålene og «sannhetene» som kommer fram de siste timene på julebordet. Flere av informantene fortalte at de av og til vegrer seg for sosiale settinger der de må bli kjent med nye folk, fordi de da vil måtte forholde seg til hvordan den andre vil takle informasjonen om homoseksualiteten. Det at denne typen episoder hver for seg synes så små og ubetydelige, gjør også at det er svært vanskelig å få forståelse for den belastningen det kan utgjøre ikke å bli sett på som en selsagt del av verden. Til tross for sin «uskyldighet» er den dagligdagse marginaliseringen svært effektiv og opprettholder grensene mellom «dem» og «oss», mellom vanlighet og fundamental forskjell.

Den hverdagslige marginaliseringens hovedfunksjon er å understreke at den som marginaliseres, ikke er en selvfølgelig del av verden. Den hverdagslige marginaliseringen irttesetter dem som ikke lever opp til normen om det vanlige, altså heteroseksualitet. Ifølge den franske filosofen Pierre Bourdieu er disse irttesettelsene så virksomme fordi de «vekker dypt nedgravde, kroppslige disposisjoner, uten å gå gjennom bevissthetens og beregningens veier» (Bourdieu 1996, s. 69). Intellektuelt kan informantene beskytte seg mot alle de små episodene, men siden de – som alle andre – har den kulturelle forestillingen om heteroseksualitetens normalitet dypt innbakt i seg, berører irttesettelsene på mer uangripelige måter enn de rasjonelle. I den svært pedagogiske lille filmen «How microaggressions are like mosquito bites» brukes «myggstikk» som et bilde som kan forklare hvordan mikroaggresjon oppleves (Fusion Comedy, 2016). Hvis du bare blir bitt av en mygg en sjelden gang, opplever du ikke mygg som et problem. Noen blir imidlertid bitt

nesten hele tiden. De som nesten aldri blir stukket skjønner ikke hvordan disse små myggstikkene kan være et problem, og syns at de som reagerer (som har fått hundrevis av stikk) overreagerer.

VANLIGHETENS VERKTØY OG ALMINNELIGHETENS POTENSIAL

I forelesningen «On doing being ordinary» fra 1970 argumenterer sosiologen Harvey Sacks for at vanligheten slett ikke kommer av seg selv, men at den er noe som kontinuerlig snakkes fram av de som er troverdige som «vanlige folk» (Sacks, 1984). Han viser at i dagligdagse samtaler så er vi ofte ikke bare opptatt av å formidle hva som hendte, men minst like mye: vanligheten i det som hendte. «Hvordan var det på jobb i dag?» «Helt fint.» Det er selvsagt tusen ting man kunne fortalt fra jobbdagen, fra hvem og hvor mange som var på bussen man tok om morgenen, til lysspillet i treet utenfor arbeidsplassen, til lukten på det innestengte kontoret, til hva du følte da du skimmet gjennom nyhetene på nettavisene. Men gjennom svaret «helt fint» er vanligheten etablert. Du signaliserer at du har gjort de vanlige tingene på de vanlige måtene – du er et vanlig menneske.

Sacks nevner også at det ikke er alle som har tilgang til å gjøre vanlighet. For å kunne gjøre vanlighet så må du ha tilgang til de vanlige tingene. En fengselsinnsatt må gjøre andre ting enn det vanlige folk gjør. Jeg vil argumentere for at også slike tilsynelatende fundamentale forskjeller som er diskutert i dette kapittelet, i mange sammenhenger fratrukket muligheten til å gjøre vanlighet. Hvis en er definert som homo, jøde, svart eller funksjonshemmet, så vil en i en rekke situasjoner være avskåret fra å gjøre vanlighet, fordi forestillingene om gruppen man tilhører, så sterkt blir knyttet opp mot uvanlighet. Som Anne fortalte om i intervjuet, opplevde hun at kunnskapen om at hun var lesbisk gjorde at hun ikke lenger ville kunne 'gjøre vanlighet' gjennom å være skoleflink, idrettsjente og kristen, hun ville ha blitt redusert til «hun lesbiske i 9C». Vanlighet ville ikke lenger være tilgjengelig for henne. Om man er lesbisk, norsk-somalier eller har en funksjonsvariasjon, så er sjansen stor for at ukebladet du kjøper, snakker om «de lesbiske», «somalierne» eller «de funksjonshemmede», og innimellom har (problemfokuserte) reportasjer nettopp om slike «grupper». De har reportasjer for å informere «de vanlige» om de «uvanlige» gruppens liv og levekår, men ser sjelden for seg at lesbiske er en del av de vanlige leserne. I forbindelse med rasismeopprøret våren 2020 har en rekke aktører bestrebet seg på å øke sin representasjon av ikke-hvite hudfarger. Det har derfor dukket opp personer i reklamer, på forsider og lignende som bryter nok med det man er vant til å se representert som «det (hvite) vanlige» til at i hvert fall

jeg har fått en vekker flere ganger. Å oppleve sin gruppe representert i helt vanlige situasjoner er et enkelt virkemiddel som kan virke sterkt inkluderende.

De fleste ønsker seg et inkluderende samfunn der alle samfunnsmedlemmer opplever seg som en del av et vi, og der ulike grupper i samfunnet har både tillit til og respekt for hverandre. For å få til dette vil et virkemiddel være å jobbe med å endre alle de små og store mekanismene som produserer noen som vanlige, og andre som fundamentalt forskjellige. Det å konstruere alle elever som en selvsagt del av verden betyr ikke å konstruere alle som like eller «normale» i betydningen statistisk gjennomsnittlige. Poenget er for det første at også de som ikke er statistisk gjennomsnittlige (noe som gjelder de fleste av oss), er en del av det vanlige livet. Det vanlige består også av variasjon, avvik og mangfold. For det andre er det viktig å problematisere hvordan det å være statistisk gjennomsnittlig har kommet til å fremstå som et ideal. Å vise hvordan det som fremstår som selvsagte og naturgitte «fundamentale forskjeller» er kulturskapt, kan også være et viktig redskap for å bygge ned betydningen av disse forskjellene. De ulike forestillingene oppstod på bestemte tidspunkt i historien, og kan slik også endres.

Noen av informantene i materialet jeg har presentert har opplevd direkte og artikulert mobbing, trakassering, avvising og vold på grunn av sin homoseksualitet. Mange har det ikke, i alle fall er det mange som ikke har opplevd trakassering, utestenging og avvising der trakassereren, utestengeren og avviseren har vært seg bevisst, eller ville ha godtatt, at det var det vedkommende bedrev. Skammen og vissheten om at «sannheten» om dem selv for alltid ville stenge dem ute fra det fellesskapet de hadde regnet seg som en selvsagt del av, syntes for informantene å være en mer grunnleggende kilde til utenforskap enn åpenlys trakassering.

Sosiologen Astrid Skatvedt (2009) bruker begrepet «alminnelighetens potensial» i tittelen på sin doktoravhandling om rusomsorg. Skatvedt har forsket på kommunikasjon i vanlig samvær mellom behandler og klient i en institusjon. Hun viser hvordan det å bli utsatt for alminneliggjøring oppleves som god stempling av klienter som som regel blir behandlet som noe langt unna vanligheten. Alminneliggjøring gir en opplevelse av verdighet. Også for informantene i identitetsundersøkelsen er alminnelighetens potensial enormt. De frykter negativ stempling, men blir kjempeglade for alminneliggjøring. Som i Einars nabofortelling som innledet dette kapittelet: «De hilser på oss som om vi skulle være vanlige folk.» Å gi alle våre elever og studenter muligheten til å bli sett på som «vanlige folk» kan forhåpentligvis hjelpe oss til å skape enda mer inkluderende skoler og universiteter.

LITTERATUR

- Aleksandersen, Å. (1980). *Ramp*. LP-plate. Artic Records.
- Anderssen, N., & Slåtten, H. (2013). Holdninger til LHBT-personer 2008–2013. I N. Anderssen & K. Malterud (red.) (2012). *Seksuell orientering og levekår*, s. 121–148. Bergen: Uni Helse, Uni Research.
- Annamma, S.A., Boelé, A.L., Moore, B.A. & Klingner, J. (2013). Challenging the Ideology of Normal in Schools. *International Journal of Inclusive Education*, 17(12), 1278–1294.
- Bangstad, S., & Døving, C. (2015). *hva er RASISME*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bourdieu, P. (1996). *Symbolisk makt: Artikler i utvalg*. Oslo: Pax.
- Braaten, E.S. (2004). «Er det normalt?»: *En studie av forståelsen av seksualitet på www.Klaraklok.no*. Universitetet i Oslo. Masteroppgave i sosiologi.
- Buifdir 2017. *Holdninger til lhbtqi-personer*. https://buifdir.no/Statistikk_og_analyse/lhbtqi/Holdninger/ Sett 29.09.2020.
- Canguilhem, G. (1978). *On the normal and the pathological*. Dordrecht: Reidel.
- Chauncey, G. (1994). *Gay New York: Gender, urban culture, and the making of the gay male world, 1890–1940*. New York: BasicBooks.
- Cooper, A. (2013). *Changing gay male identities*. London: Routledge.
- Cryle, P., & Stephens, E. (2017). *Normality: A Critical Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davis, L.J. (2002). *Bending over Backwards. Disability, Dismodernism & Other Difficult Positions*. New York: New York University Press.
- Delgado, R. & Stefancic, J. (2001). *Critical Race Theory: An Introduction*. New York: New York University Press.
- Desrosières, A. (1998), *The Politics of Large Numbers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Doan, L. (2017). Marie Stopes's Wonderful Rhythm Charts: Normalizing the Natural. *Journal of the History of Ideas*, 78(4), 595–620.
- Dumm, T.L. (1999). *A Politics of the Ordinary*. New York: NYU Press.
- Ehn, B., Löfgren, O. & Wilk, R. (2015). *Exploring Everyday Life*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Ehn, B. & Löfgren, O. (2010). *The Secret World of Doing Nothing*. 1st ed. Berkeley: University of California Press.
- Ehn, B. & Löfgren, O. (2002). *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerup.
- Eriksen, T.H. & Breivik, J-K. (2006). *Normalitet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Follefvåg, G. (2002). *Adoptert identitet*. Bergen: Spartacus.
- Foucault, M. (2003), *Abnormal*. London: Verso.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish*. London: Penguin.
- Foucault, M. (1999). *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. Oversettelse, forord og etterord ved Espen Schaanning. Oslo: Exil.
- Fusion Comedy (2016, 5. okt.) *How microaggressions are like mosquito bites*. Same Difference [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=hDd3bzA7450>.

- Gilroy, P., Sandset, T., Bangstad, S. & Høibjerg, G.R. (2018). A diagnosis of contemporary forms of racism, race and nationalism: A conversation with Professor Paul Gilroy. *Cultural Studies*, 33(2), 173–197.
- Gressgård, R. (2014). Å stange hodet i veggen: Mikroagresjon i akademia. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 31 (01), 17–29.
- Grue, L. (2016). *Normalitet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Gullestad, M. (1991). The Scandinavian Version of Egalitarian Individualism. *Ethnologia Scandinavica*, 21, 3–17.
- Gullestad, M. (2002). *Det norske sett med nye øyne: Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hacking, I. (1990). *The Taming of Chance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammer, S. (2008). Styring, statistikk, subjektivitet. *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 49(1), 73–102.
- Hellesund, T.; Roseneil, S., Crowhurst, I., Santos, A.C. & Stoilova, M. (2019). Narrating and relating to ordinariness: experiences of unconventional intimacies in contemporary Europe. *Ethnologia Scandinavica*, nb. 49, s. 92–113.
- Hellesund, T. (2011). «Kjærligheten er jo det viktigste av alt». Parforholdet som selv-konstituerende arena. I U. Langaas & P. Leer-Salvesen (Red.), *Til rette ektefolk. Holdninger til homofili og ekteskap*. Kristiansand: Portal forlag.
- Hellesund, T. (2008). *Identitet på liv og død. Marginalitet, homoseksualitet og selvmord*. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus.
- Igo, S. (2007). *The Averaged American: Surveys, Citizens, and the making of a Mass public*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Jagose, A. (1996). *Queer theory: An introduction*. New York: New York University Press.
- Jordan, J. (1994). *Technical Difficulties*. Boston: Beacon.
- Jordåen, R. (2003). *Frå Synd Til Sjukdom?: Konstruksjonen Av Mannleg Homoseksualitet I Norge, 1886–1950*. Universitetet i Bergen: masteroppgåve.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., & Martin, C. (1948). *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia: W.B. Saunders.
- Kinsey, A. (1953). *Sexual behavior in the human female*. Philadelphia: W.B. Saunders.
- Ladson-Billings, G. (1998). Just what is Critical Race Theory and what's it doing in a nice field like Education? *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 11(1), 7–24.
- Lassemo, E.; K. Sand, G. Tøndel (2020). *Kartlegging spørsmål fra lhbtqi-ungdom, ung.no*. SINTEF Digital. Helsetjenesteforskning 2020-06-02. https://www.sintef.no/globalassets/sintef-digital/helse/2020_00454_endelig-rapport_lhbtqi-ungdom.pdf/.
- Lundahl, P. (1998). *Lesbisk identitet*. Stockholm: Carlsson.
- Maalouf, A. (1999). *Identitet som dreper*. Oslo: Pax.
- Mayo, C., & Rodriguez, N.M. (2019). *Queer Pedagogies* (Vol. 11, Critical Studies of Education). Cham: Springer International Publishing AG.
- McRuer, R. (2006). *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York: New York University Press.
- Nadal, K. (2013). *That's so gay!: Microaggressions and the lesbian, gay, bisexual, and transgender community*. Washington, District of Columbia: American Psychological Association.

- Naob (2020). Norsk akademis ordbok. Oppslagsord: Normal. https://naob.no/ordbok/normal_1 (sett 20.08.2020).
- Nederveen Pieterse, J. (red.) (1992). *White on Black: Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Ohnstad, A. (1992). Den rosa panteren eller en i den grå masse. Forståelse av lesbiske i terapi. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening* 28(4), 313–321.
- Pierce, C., Carew, J., Pierce-Gonzalez, D. & Willis, D. (1978). An experiment in racism: TV commercials. I C. Pierce (red.), *Television and education* (s. 62–88). Beverly Hills, CA: Sage.
- Plummer, K. (1995). *Telling sexual stories. Power, change and social worlds*. London: Routledge.
- Poteat, V. P., Slaatten, H., & Breivik, K. (2019). Factors associated with teachers discussing and intervening against homophobic language. *Teaching and Teacher Education*, 77, 31–42.
- Rugkåsa, M. (2011). Velferdsambisjøitet – sivilisering og normalisering: Statlig velferdspolitikks betydning for forming av borgeres subjektivitet. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 22(3-04), 245–256.
- Rydström, J. (2018). Cripteori Var Står Den? Vart Går Den? *Kvinder, Køn & Forskning*, 25(4), 41–54.
- Røthing, Å. (2007a). Gode intensjoner, problematiske konsekvenser. Undervisning om homofili på grunnskolen. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 91, 485–497.
- Røthing, Å. (2007b). Homonegativisme og homofobi i klasserommet. Marginaliserte maskuliniteter, disiplinerte jenter og rådvile lærere. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 7(1), 27–51.
- Sacks, Harvey 1984: On doing “being ordinary”. Atkinson, Maxwell J. and John Heritage (red.), *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skatvedt, A. (2009). *Alminnelighetens Potensial: En Sosiologisk Studie Av Følelser, Identitet Og Terapeutisk Endring*. Avhandling (ph.d.) – Universitetet i Oslo.
- Slaatten, H., Anderssen, N. & Hetland, J. (2015). Gay-related name-calling among Norwegian adolescents – harmful and harmless. *Scandinavian Journal of Psychology*, 56(6), 708–716.
- Solorzano, D., M. Ceja og T. Yosso (2000). Critical race theory, racial microaggressions and campus racial climate: The experiences of African American college students. *Journal of Negro Education*, 69(1–2), 60–73.
- Sue, D.W., C.M. Capodilupo, G.C. Torino, J.M. Bucceri, A.M.B. Holder, K.L. Nada og M. Esquilin (2007a). Racial microaggressions in everyday life: Implications for clinical practice. *American Psychologist*, 62(4), 271–286.
- Sue, D.W., J.M. Bucceri, A.I. Lin, K.L. Nada og G.C. Torino (2007b). Racial microaggressions and the Asian American experience. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 13(1), 72–81.
- Sue, D.W., A.I. Lin, G.C. Torino, C.M. Capodilupo og D.P. Rivera (2009). Racial microaggressions and difficult dialogues on race in the classroom. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 15(2), 183–190.
- Søndergaard, D.M. (1996). *Tegnet på kroppen: køn, koder og konstruktioner blandt unge voksne i Akademia*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Thomas, W., & Thomas, D.S. (1928). *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: Knopf.

Vike, H (2004). *Velferd uten grenser. Den norske velferdsstaten ved veiskillet*. Oslo: Akribe.

Warner, M. (1999). *The trouble with normal: Sex, politics, and the ethics of queer life*. New York: Free Press.